

Parlamentaarne kultuur üldise suhtlemiskultuuri taustal

Rein Taagepera (RiTo 2), Tartu Ülikool

Eesti laiemalt ja Riigikogu iseäranis on asju küllaltki mõistlikult ajanud ja suund on paremuse poole. Arvustavaid toone järgnevas arutelus tuleb võtta selles raamistikus. Eritlen alguses kahte demokraatliku mõtteviisi ideaaltüüpi ja esitan siis muljeid Eesti suhtlemiskultuurist, tuues sisse null- ja pluss-summa mängu mõisted. Lõpuks püüan seda rakendada Eesti parlamentaarsetele kultuurile.

Kaks demokraatlikku mõtteviisi tüüpi

Arend Lijphart (1984; 1999), USA politoloogiaühingu endine president, eristab kahte demokraatlikku korralduse tüüpi: *enamusdemokraatia* (*majoritarian democracy*) ja *leppedemokraatia* (*consensus democracy*). Enamusdemokraatia (ED) sihib väikese enamuse saavutamisele, mis teeb otsused vastasrinnast palju hoolimata. Leppedemokraatia (LD) katsub kaasata võimalikult palju arvestatavaid jõude.

Äärmuslikemad ED maad on Lijpharti mõõtmiste kohaselt Jamaica jt Kariibi saared ning suuremaist Suurbritannia ja Kanada. LD ääres on Õveits, Soome, Iisrael, Taani ja Holland. Enamik maid on suhteliselt keskel. Kummale poole kaldub Eesti? Vaadakem ED ja LD viit peamist tunnust.

1. *Erakondade arv*. Tüüpilise ED puhul on ainult kahel suurel erakonnal tähtsust. Seevastu LD puhul on kuni kuus arvestatavat erakonda. Eesti kaldub LD poole.

2. *Valimisreeglid*. Seda erakondade arvu aitavad hoida valimisreeglid – ED-l enamusreegel ühekojalistes ringkondades, LD-l proportsionaalsus mitmekojalistes. Eesti kaldub LD poole, v.a 5 % künnise poolest.

3. *Valitsuskoalitsiooni laad*. ED ideaaliks on ühepartei enamusvalitsus. Kui see pole võimalik, siis on hädaeelistuseks ühepartei vähemusvalitsus või mitme partei “minimaalselt võitev koalitsioon” (MVK). “Minimaalselt võitev” tähendab, et iga liige on hädavajalik selleks, et koalitsioon säilitaks esinduskogus enamuse.

LD ideaaliks on “ülemäärane koalitsioon” (ÜMK), mis tähendab, et on ka liikmeid, kelle lahkumine ei jäta valitsust esinduskogus vähemusse. Seega soovitakse laiemat kandepinda kui MVK. Teiseks eelistuseks on mitme partei vähemuskoalitsioon, mis tegelikult oleneb muude erakondade sallivusest ja on seetõttu ÜMK laadi.

Opositsiooni mõiste kuulub rohkem ED sõnavarasse, sest seal on üks selge valitsuspartei ja üks selge opositsioonipartei. ED puhul on olukord hajusam. Osa valitsusse mittekuuluvatest erakondadest võivad olla lihtsalt väljaspool valitsust, mitte aga otseses vastasrinnas.

Selle poolest on Eesti järginud pigem ED filosoofiat, kuigi on puudunud ühepartei enamusvalitsused. Laari I ja II, Tarandi, Vähi I ja II olid MVK-d, ja seda pealegi üsna napi

enamusega Riigikogus. Siimanni oma oli põhiliselt ühepartei vähemusvalitsus. Ühtegi ülemäärast koalitsiooni pole olnud. Valitsusse mittekuuluvad erakonnad on tihti olnud LD kombel hajusad, mõni kord aga koondunud küllaltki ühinenud vastasrinnaks.

4. Valitsuse tugevus. Neljas erinevus on, et ED valitsused on esinduskoja suhtes tugevad. Võitva erakonna juhid siirduvad valitsusse, säilitades tihti ka koha parlamendis. Sellega on valitseva erakonna parlamendirühmal nagu pea maha võetud.

Leppedemokraatias on parlament valitsusega võrreldes märksa tasavägisem, sest koalitsioonivalitsuse puhul ei saa valitsus oma toetajaile esinduskogus üheselt ette kirjutada. (Presidentlike süsteemide omapäradest lähen siin mööda.)

Lijphart võtab valitsuse tugevuse mõõdupuuks valitsuskabinettide kestvuse. Seda võib teadagi vaidlustada. Igatahes iseloomustab ED kabinette pikk iga – kaheksa aastat ja rohkemgi, kui sama erakond tagasi valitakse. LD kabinetid seevastu kestavad sageli alla kahe aasta. Lijphart rõhutab, et see ei tähenda ebatõhusust. Enamasti jätkab osa erakondi ka järgmises valitsuses, pealegi ametnikkond püsib. Otsused küpsevad kauem, ent on ehk ka küpsemad. Ära jäävad järsud kursimuutused, mis ED puhul üksteist nullistada võivad, kui valitsev erakond muutub.

Eesti valitsused on siiani olnud lühiajalised ja seega LD malli kohased. Ka ei paista üldisemalt, et Riigikogu valitsuse suhtes eriti taltsas oleks. Muidugi, niipea kui erakondi on palju, muutuvad koalitsioonivalitsused paratamatuks. Matemaatilise mudeliga saab näidata, kuidas erakondade arvu suurenemisega lüheneb valitsuse kestvus. (Taagepera ja Shugart 1989, 99–102). See on kõik loogiliselt seotud. Eesti omapära on olnud, et ülemääraste asemel on olnud minimaalselt võitvad koalitsioonid.

5. Huvirühmade laad. Viies ja vaieldavaim mõõdupuu puudutab huvirühmade iseloomu. Seda Lijpharti esimeses asjasse puutavas raamatus (1984) polnud, küll aga ilmus äsjasesse (1999). On arusaadav, et ED huvirühmad on kokkupõrkemeelsemad, LD omad leppemeelsemad. Loogiliselt raskem on aga seletada seda, et seal, kus on vähe erakondi, on palju eraldi huvirühmi – ja vastupidi. Tüüpilises LD-s koonduvad töövõtjad ühelt poolt ja tööandjad teisalt suurde katusorganisatsiooni, kes siis valitsusega kolmepoolseid (tripartiitseid) arutlusi peab. See mahub korporatismi mõiste alla. ED-s seevastu lävib valitsus arvukate omaette huvirühmadega. Igatahes empiirilisel korporatismi ulatus seotud muude LD tunnustega.

Eestit on raske selles suhtes paigutada. Tundub, et huvirühmade pilt pole veel välja kujunenud. Ametiühingute maine kannatab hõivanguaegsete võltsametiühingute arvel ja ka tööandjate poolel pole pilt veel selge.

Kogusummas kaldub Eesti leppedemokraatia poole, mille valguses MVK-I põhinevad valitsused mõjuvad natuke ootamatult. Muidugi pole ükski maa LD-ED tunnuste poolest ühtlane. Aga võib-olla on siiski nii, et eestlased soovivad olla leppemeelsed ja on rajanud vastava struktuuri valimisreeglite ning erakondade arvu poolest, aga tegelikult lävimises ei suuda seda alati teostada. Naasen selle juurde hiljem.

Suunda ED poolt LD poole saab muide täheldada stabiilseis demokraatias tervikuna. Võrreldes ajaga enne 1971. aastat, näitab Lijpharti mõõtmine (1999, 255), et hiljuti on maid nihkunud mõlemas suunas, kuid LD suunas siiski natuke enam. Võib-olla nõuab meie üha tihedamalt seotud maailm rohkem leppelisust.

6. Liitriiklus. Lijphart vaatleb eraldi mõõtmena liitriikluse ulatust, mis on tugevasti seotud maa suurusega. Enamik maid on unitaarsed, nagu ka Eesti. Võime Eesti poolest liitriikluse kõrvale jätta, v.a üks huvitav seik. Lijphart nendib empiiriliselt (ja katsub õigustada ka loogiliselt), et *keskpanga sõltumatus* kipub olema ulatuslik just liitriikides. Oma ikka veel õige sõltumatu keskpangaga on Eesti selles suhtes ebatüüpiline unitaarriik. Teisalt aga märkab demokraatlikus maailmas üldisemat suunda keskpanga ulatuslikuma sõltumatuse poole, sest see paistab andvat paremaid majandustulemusi.

Eesti suhtlemiskultuur

Vahetan nüüd täiesti stiili. Seni oli küsimuses ülemaailmne demokraatiate kaardistamine ja Eesti paigutamine sellel maastikul, kusjuures meetod on küllaltki kvantitatiivne. Siirdun nüüd täiesti kvalitatiivseile muljeile, mis puudutavad võrdlevalt igapäevast suhtlemist Eestis ja Californias. USA on Lijpharti mõõtmise alusel mõõdukalt enamusedemokraatlik ja samasugune on poliitika ka Californias. Poliitiline vaidlus on äge ja kohati tülgestav. Samas on olemas mingid üldise käitumise normid, mis poliitikat vaos hoiavad. võib-olla on just nii, et ainult seal, kus sellised kirjutamata normid on tugevad, saab omale lubada enamusedemokraatlikku kähmlust, ilma et see ülekäte läheks.

Tulemuste eelisjärjestus. Ameeriklasele on endastmõistetav, et parim tulemus on võit, järgmiseks on kompromiss ja halvim on kaotus. Mulle tundub, et Eestis on tihtipeale eelistuste järjestus sellest erinev: parim on teadagi võit, järgmine aga puhas kaotus ja kõige hullem on kompromiss. Kompromiss on just nagu midagi häbiväärset. Sellist hoiakut võiks võtta kui äärmiselt majoritaarset: parem võitku võistleja, aga peaasi, et keegi selgelt võidab! Kui seda tõesti palju esineb (ma võin selles eksida), siis kas see on osa rahvuslikust omapärast või ülemaailmne möödanik, kus auküsimused suuremat osa mängisid, või hoopis idapoolne mõju? Igatahes meenub juhtum 1970ndaist, kus USA ajakirjandus kuulutas, et mingis USA ja N. Liidu vaidluses on kompromiss teoksil. USA teatas sellest positiivses vaimus, mis mõlemaid osapooli laskis paista soodsas valguses. N. Liidu ajakirjandus aga kuulutas teate kapitalistlikuks laimuks: meie ei tee kompromisse oma põhimõtete arvel!

Süü ja põhjus. Teine mulje, jällegi võib-olla ekslik, puudutab süüdistamist. On maid, kus enne tulistatakse ja alles pärast seda räägitakse. Eestis nii ei tehta. Küll aga süüdistatakse enne ja alles pärast seda esitatakse küsimusi, mis rahuldavate vastuste puhul võiksid süüdistustelt aluse võtta. Tuntaks nagu süüdistamisest endast mõnu, mida ei taheta eelnevate täpsustavate küsimustega ära rikkuda. Juba ammu nentisin (Taagepera 1972), et soomlasega võrreldes kipub eestlane otsima põhjuse asemel süüd ja süüdlast. Juhtumisi tähendabki *syysoome* keeles põhjust.

“Kes on süüdi?” kõlab imelühikeselt ja nii tavaliselt. Kuidas seda üldse tõlkida näiteks inglise keelde? Vastavalt lühike *Who is guilty?* kõlab rõõmsa üleskutsena, umbes samas laadis

kui *Who is hungry?* (Kes soovib süüa hakata?). Natuke pikem *Who is the guilty one?* eeldab, et mingi kahtluseliste ring on kuidagi juba määratletud, nagu kriminaalis. Parim vastus on ehk *Who is to blame?* – mida kahtlemata tarvitatakse. On aga varjundi erinevus, sest seda viimast tuleks tagasi tõlkida nagu *Kellele ette heita?* või äärmisel juhul *Keda süüdistada?* (mis alles kaalub süüdistuse esitamist), aga mitte kui *Kes on süüdi?* (mis juba süüdi oleku välja kuulutab). Kas on võimalik, et süüdi kuulutamine on juba keelde sisse programmeeritud sellisel kujul, et seda on raske vältida?

“Kerge on mõista, vingem on hukka mõista.” Mõnel on võimet vastuolusid välja lugeda kattuvaimastki arvamusest. Iseenesest tühine, kuid ilmekas on näide, millele sattusin käesoleva jutu koostamise ajal. Nii Toivo Raun (1991, 27) kui ka Margus Laidre (2000, 935) annavad paarilausealise ülevaate sõjategevusest Liivimaal 1570–1595. Sisulist erinevust märkan vähe. Raun ütleb, et 1583 sõlmiti Rootsi–Vene “kolme-aasta rahu”, ja Laidre, et sõlmiti “vaherahu”, mida pikendati. See on kõik. Mõlemad nendivad, et püsivam rahu teostus 1595. Ometi peab Laidre vajalikuks järgmist allmärkust (minu kursiividega):

“Toivo Raun peab aastail 1590–1595 toimunud vaenutegevust Venemaa ja Rootsi vahel *ekslikult* väikeseks omaette sõjaks, *nägemata* sündmuste seost 1570. aastal alanud konfliktiga.”

Juuksekarva lõhkiajamist “rahu” ja “vaherahu” vahel täiendab selles tsitaadis kinnitus, et ilmselge seose puust ette mittetegemine tähendab selle mittenägemist. Paul–Erik Rummo ütles, et “Kerge on hukka mõista, tarvis on mõista”. Antud juhul kehtib aga pigem “Kerge on mõista, vingem on hukka mõista”. Ja mul on tunne, et seda kohtab Eestis natuke rohkem kui Californias.

Sellega on seotud see, mida mu abikaasa nimetab ettepanekute trivialiseerimise (tühiseks kuulutamise) taktikaks. Otsitakse mikroskoobiga mingi rünnatavus – hõlpsasti kõrvaldatav pisiviga (või veaks väidetav), et siis ettepaneku tuumast mööda minna toonis “Kui juba selliseid apsakaide tehakse, mis me siis enam edasi räägime.” Just seda ütles retsensent, kes ülikooli lõputöö läbikukutamist nõudis, sest seal oli kogemata räägitud “Saksamaa idarannikust”. USAs oleks asi naljaks pööratud ja siirdutud põhilisema juurde. (Tunnistan üles, et ühe raamatu käsikirjas nimetasin Peterburi piirkonda “Ida–Venemaaks”, küllap sellepärast, et ta on Narvast idas...)

Palun vabandust! Sõna Vabandust! on eestlasel üpris raske suust välja saada. Pigem mühatatakse või vaikitakse. Hiljuti aga on hakanud esinema hoopis *Sorry!* võib-olla on see mugavam lühiduse poolest. Aga on ka erinevus tähenduses. *I’m sorry* tähendab *Mul on kahju*, ilma mingi omapoolse süüditunnistamise maiguta (nagu kinnitab väljend *I’m sorry to hear that*). Seevastu *Vabandust!* sisendab omapoolset väärkäitumist, mida peab vabandama. See võib seletada, miks ameeriklasel on kergem ütelda *Sorry!* kui eestlasel *Vabandust!* Eestlane aga võis varem sama kergesti kui *Sorry!* ütelda ka *Pardon!* (või *Pardonks!*), ehkki see prantsuse keeles algselt tähendab armuandmise palumist (ja seega oma süü tunnistamist), kuid sõna algset varjundit eestlane lihtsalt ei tunne.

Kui need on näited, kus keel teeb eestlasele mõnesid leplikke väljendeid raskeks, siis ei saa seda öelda väljendi kohta *kellelegi ära tegema*. Ei kahtle, et leidub vasteid ka teistes keeltes, kus neid tarvitatakse. Aga sagedus, millega neid Eestis kohtab, on tähelepanuväärne. Siinjuures on aeg sisse tuua null- ja pluss-summa mängu mõisted.

Null- ja pluss-summa mängud

Null-summa mäng on selline, kus üks saab võita ainult sedavõrd, kui teine kaotab. Male. Jalgpall. Pluss-summa mäng on selline, kus mõlemad saavad võita (ehkki võib-olla erinevas ulatuses). Kaubandus. Samuti ühine mäng looduse vastu (kui loodust vaadata vaenlasena, kes seejuures kaotab – vaade, mis muutub inimkonnale üha ohtlikumaks). Üldisemalt peegeldab pluss-summa mäng usaldust ja koostööd, mis loovad uusi väärtusi. Vastupidiselt leidub ka miinus-summa mängu – näiteks tuumasõda, kus mõlemad pooled võivad kaotada, ainult et üks rohkem kui teine.

On mängu, mis juba iseloomult on null-summa mängud. Aga põhimõtteliselt võib pluss-summa mäng manduda null-summa või koguni miinus-summa mänguks, kui liiga paljud osalejad mängu null-summa mänguna ette kujutavad. Tähelepanu ja energiat võib ju kulutada enda huvide edendamise asemel hoopis teiste takistamisele, seda ka siis, kui teiste huvid pole enda või ühiskonna huvidega otseses vastuolus. Kui teised samaga vastavad, olemegi miinus-summa mängu juures.

Ma ei sisenda sugugi, et on ingellikke maid, kus aina pluss-summa mängu harrastatakse. Igal pool on kirev segu. Ainult et mõnel pool on suhe natuke positiivsem – ja tulemuseks on väga suur vahe ühiskonna tõhususes. Kaotada on ainult kahjurõõm, teisele äratagemise rõõm. Ja on ehk neidki, kes tunnevad, et ilma kahjurõõmuta polegi elu midagi väärt.

Rakendus parlamentaarses kultuuris

Kuidas seda kõike nüüd Eesti parlamentaarsele kultuurile rakendada? Olen raskuse ees, sest ei tunne parlamentaarseid käitumisviise kuigi ulatuslikult. Televisioonis nähtud istungid Washingtonis, Londonis ja Tallinnas on enam-vähem kõik, mida olen kogenud. Võrdlevad raamatud seadusandlike institutsioonide kohta (näiteks Olson 1994 ja Lijphart 1999) kipuvad poliitilistest kultuurist mööda vaatama.

Londoni ja Washingtoniga võrreldes on väline vorm Eestis üsna samane. Ei kujuta ka ette, et Riigikogus võiks minna käsikähmluseks, nii nagu mõnel pool on juhtunud. Teisalt on anglosaksi stiil ise küllaltki terav – on ju tegemist enamusdemokraatliku mõtteviisiga. Kuidas aga Riigikogu stiil paistab näiteks Soome Eduskunnaga võrreldes (et võtta üpris leppedemokraatlik maa otse meie naabrusest), selle kohta ei oska ma midagi ütelda.

Kindlasti väljub hiljuti äärmusse viidud viivitamistaktika leppedemokraatia piirest, olles rohkem enamusdemokraatia stiilis. Jätan arutamata, kas taktikat alustas praegune opositsioon või juba eelmine, ja ka selle, kas valitsus on valitsusväliseid ettepanekuid leppedemokraatia seisukohast küllaldaselt arvesse võtnud. Ilma õnnestumislootuseta esitatud usaldamatusavaldustele on valitsused üha vähem sisuliselt vastata suvatsenud

(Aaskivi 2000). Mõlemad sammud on enamusedemokraatia stiilis. võib-olla peab sellised tembud ära tegema, et saada pilti lubatud tegevusvälja ulatusest. Enamusedemokraatia raames on piiriks ainult see, mille puhul avalik arvamus ebasoodsaks muutub. Kui eelistatakse leppedemokraatiat, siis tuleb tagasi hoida juba varem.

Peamine on eneseteadvustus, et võib-olla ajaloolistel põhjustel on eesti sõnavaras ja lävimisharjumusis rohkem kiuslikku, kui seda ise sooviksime, ja et see võib tirida miinus-summa mängu poole seal, kus pluss-summa mäng oleks tehtav ja tulusam. Kui seda teame ja mööname, siis saab ka iseenda käitumist natuke muuta. Teisi me ju muuta ei suuda. Ja palju pole vajagi selleks, et üldpilt nähtavalt muutuks. Võrreldes samast supist väljunud naabermaadega on Eesti laiemalt ja Riigikogu iseäranis asju küllaltki mõistlikult ajanud ja suund on paremuse poole.

Kasutatud kirjandus

Aaskivi, S. (2000) Usaldusküsimus võimude tasakaalu põhiseadusliku mehhanismina. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli politoloogia osakond.

Laidre, M. (2000) Saja-aastane sõda (1558–1660/61) Eestis... – Akadeemia 12, 931–956.

Lijphart, A. (1984) Democracies. New Haven, London. Yale University Press.

Lijphart, A. (1999) Patterns of Democracy. New Haven, London. Yale University Press.

Olson, D. M. (1994) Democratic Legislative Institutions. Armonk, NY, London. M. E. Sharpe.

Raun, T. U. (1991) Estonia and the Estonians. Stanford. Hoover Institution Press.

Taagepera, R. (1972) 30-aasta plaan. Esitet Metsaülikoolis Kanadas. Trükis: Välis-Eesti (Rootsis), september 1977– märts 1978. – Vikerkaar, 1988, nr 10.

Taagepera, R. (1995) Homme nägin ma Eestimaad. Tallinn, Eesti Foorum, lk 17–31.

Taagepera, R.; Shugart, M. S. (1989) Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems. New Haven, London: Yale University Press.